

Published in the Republic of Kazakhstan
Asian Journal "Steppe Panorama"
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 3135-8055.
Vol. 13. Is. 5, pp. 1426-1440, 2026
Journal homepage: <https://ajspiie.com>

IRSTI / FTAXP / MPHTI 03.20
https://doi.org/10.51943/3135-8055_2026_13_5_1426-1440

ALASH ORDA IN INTERNATIONAL POLITICAL PROCESSES: THE PROBLEM OF THE PRINCELY ISLANDS CONFERENCE

Zhussip S.A.¹, Kozybayeva M.M.^{2*}, Tuleubayev J.Z.³

¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University
(Satpayev St., 2, 010008, Astana, Kazakhstan)
PhD, Director of the «Alash» Institute of Culture and Spiritual Development
 <https://orcid.org/0009-0007-9524-636X>. E-mail: prahacz2002@gmail.com

² L.N. Gumilyov Eurasian National University, National Congress of Historians
(Satpayev St., 2, 010008, Astana, Kazakhstan)
PhD, Associate Professor, Leading researcher at the Institute of Culture and Spiritual Development "Alash"
 <https://orcid.org/0000-0002-7223-2439>. E-mail: kozybayeva.m@mail.ru
*Corresponding author.

³ L.N. Gumilyov Eurasian National University
(Satpayev St., 2, 010008, Astana, Kazakhstan)
Master of History, Research Fellow of the Center "Medieval Source Studies"
 <https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>. E-mail: janiko86@mail.ru

© Valikhanov IHE, 2026

© Zhussip S.A., Kozybayeva M.M., Tuleubayev J.Z. 2026

Abstract. *Introduction.* This article examines the participation of the Alash Orda Government in international political processes during the Russian Civil War and analyzes the position of the Kazakh national movement regarding the Prinkipo Conference of 1919. *Purpose.* The study aims to investigate the diplomatic initiatives of the Alash Orda leadership directed toward achieving international recognition of the Alash Republic amid the collapse of the Russian Empire and the post-World War I transformation of the international order. *Materials and Methods.* The research is based on a diverse body of sources, including declassified documents from the Special State Archive of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, records from the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Japan, and materials published in early twentieth-century Kazakh and Russian periodicals, particularly Qazaq and Saryarqa. Historical-comparative, source-critical, and contextual analysis methods were employed. *Results.* The article explores the international circumstances surrounding the proposed Prinkipo Conference, initiated by the Entente powers to address the political crisis in post-imperial Russia. It examines the reasons behind Alash Orda's opposition to Bolshevik participation in international negotiations and its assessment of the legitimacy of competing political regimes in Russia. Archival evidence sheds light on negotiations conducted by Alash representatives with Japanese, American, and Czechoslovak diplomatic missions in Vladivostok in early 1919. These contacts demonstrate the efforts of Alash leaders to secure foreign

support and to bring the Kazakh national question before the international community, including the Paris Peace Conference. The findings reveal that Alash Orda pursued an active foreign-policy strategy despite the unstable political environment of the Civil War period. *Conclusions.* The study concludes that the international activities of Alash Orda formed an integral part of its state-building project and reflected the aspiration of the Kazakh political elite to establish an internationally recognized national state. The newly examined archival materials contribute to a broader understanding of Alash Orda's role in international politics and provide new perspectives on the formation of national movements and statehood in post-imperial Eurasia.

Keywords: history; post-imperial Russia; Japan; historical sources; Soviet power; newly emerging states; Civil War; Soviet neocolonialism; Allied Powers; Alash Orda Government; Peace Conference; conference diplomacy; Prinkipo Islands; Japanese archives

Acknowledgment. The article was prepared within the framework of the project of program-targeted financing of the MSHE RK on the topic “Comprehensive interdisciplinary study of the intellectual history of the 20th – first quarter of the 21st centuries based on the analysis of the works of Kazakh historians and writers” (registration number: BR28713085)

For citation: Zhussip S.A., Kozybayeva M.M., Tuleubayev J.Z. Alash Orda in international political processes: the problem of the Princely Islands conference // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2026. Vol. 13. No. 5. Pp. 1426–1440. (In Kaz.). DOI: 10.51943/3135-8055_2026_13_5_1426-1440

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САЯСИ ҮДЕРІСТЕРДЕГІ АЛАШ ОРДА: ХАНЗАДА АРАЛДАРЫ КОНФЕРЕНЦИЯСЫ МӘСЕЛЕСІ

Сұлтан Хан Аққұлұлы Жүсіп¹, Махаббат Мәлікқызы Қозыбаева^{2*}, Жәнібек Зейноллаұлы Төлеубаев³

¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(Сәтбаев көшесі, 2-үй, 010008, Астана, Қазақстан),

PhD, «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының директоры

 <https://orcid.org/0009-0007-9524-636X>. E-mail: prahacz2002@gmail.com

² Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Тарихшылардың ұлттық конгресі (Сәтбаев көшесі, 2-үй, 010008, Астана, Қазақстан)

PhD, қауымдастырылған профессор, «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері

 <https://orcid.org/0000-0002-7223-2439>. E-mail: kozybayeva.m@mail.ru

*Автор-корреспондент

³ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(Сәтбаев көшесі, 2-үй, 010008, Астана, Қазақстан)

тарих магистрі, «Ортағасырлық деректану» орталығының ғылыми қызметкері

 <https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>. E-mail: janiko86@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2026

© Жүсіп С.А., Қозыбаева М.М., Төлеубаев Ж.З. 2026

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақала Азамат соғысы кезеңіндегі Алаш Орда үкіметінің халықаралық саяси үдерістерге қатысуын және қазақ ұлттық қозғалысының 1919 жылғы Ханзада (Принц) аралдарындағы кеңеске қатысты ұстанымын зерттеуге арналған. *Мақсаты мен міндеттері.* Зерттеудің негізгі назарында Ресей империясының ыдырауы және Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі жаңа халықаралық қатынастар жүйесінің қалыптасуы жағдайында Алаш Республикасының тәуелсіздігін халықаралық деңгейде мойындатуға бағытталған Алаш Орда жетекшілерінің дипломатиялық бастамалары тұр. *Материалдар мен әдістер.* Зерттеу

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Арнайы мемлекеттік архивінің құпиясыздандырылған құжаттарына, Жапония Сыртқы істер министрлігінің Сыртқы саяси тарих архивінің материалдарына, сондай-ақ XX ғасыр басындағы қазақ және орыс тілдеріндегі мерзімді басылымдарға, әсіресе «Қазақ» және «Сарыарқа» газеттерінің жарияланымдарына негізделген. Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы, деректанулық және контекстік талдау әдістері қолданылды. *Нәтижелер.* Мақалада Антанта мемлекеттерінің бастамасымен постимпериялық Ресейдегі саяси дағдарысты реттеу мақсатында шақырылған Ханзада аралдарындағы кеңестің халықаралық контексті қарастырылады. Алаш Орда өкілдерінің большевиктердің халықаралық келіссөздерге қатысуына қарсы көзқарастарының себептері және қазақ саяси элитасының Ресей аумағында әрекет еткен әртүрлі үкіметтердің заңдылығына қатысты ұстанымы талданады. Архивтік құжаттар негізінде 1919 жылдың басында Владивосток қаласында Алаш Орда өкілдерінің Жапония, АҚШ және Чехословакия дипломатиялық миссияларымен жүргізген келіссөздері зерттеледі. Алаш Орда басшылығының халықаралық жағдайды пайдалана отырып, дипломатиялық қолдау алуға және қазақ мәселесін Париж бейбіт конференциясының күн тәртібіне енгізуге ұмтылғаны көрсетіледі. *Қорытынды.* Зерттеу нәтижелері Алаш Орданың сыртқы саяси қызметі ұлттық мемлекеттілік қалыптастыру үдерісінің маңызды құрамдас бөлігі болғанын және қазақ зиялыларының болашақ Алаш мемлекеттілігін халықаралық қатынастар жүйесіне енгізуге ұмтылғанын дәлелдейді. Сонымен қатар жаңа архивтік деректер Алаш Орданың XX ғасыр басындағы халықаралық саясаттағы рөлін қайта пайымдауға және Еуразия кеңістігіндегі постимпериялық ұлттық мемлекеттердің қалыптасу үдерістерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: тарих; постимпериялық Ресей; Жапония; тарихи дереккөздер; кеңестік билік; жаңа мемлекеттер; Азамат соғысы; кеңестік неокOLONиализм; одақтас державалар; Алаш Орда үкіметі; Бейбіт конференция; кеңес; Ханзада (Принц) аралдары; жапон архивтері

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Қазақстандық тарихшылар мен әдебиетшілердің шығармаларын талдау негізінде XX – XXI ғасырдың бірінші ширегіндегі зияткерлік тарихты кешенді пәнаралық зерттеу» тақырыбындағы бағдарламалық мақсатты қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында дайындалды (тіркеу нөмірі: BR28713085).

Дәйексөз үшін: Жүсіп С.А., Қозыбаева М.М., Төлеубаев Ж.З. Халықаралық саяси үдерістердегі Алаш Орда: Ханзада аралдары конференциясы мәселесі // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2026. Т. 13. № 5. 1426–1440 бб. (Қаз.). DOI: 10.51943/3135-8055_2026_13_5_1426-1440

АЛАШ ОРДА В МЕЖДУНАРОДНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ: ВОПРОС О КОНФЕРЕНЦИИ НА ПРИНЦЕВЫХ ОСТРОВАХ

Султан Хан Аккулулы Жусип¹, Махаббат Маликовна Козыбаева², Жанибек Зейноллаулы Тулеубаев³

¹ Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(ул. Сатпаева, д.2., 010008, Астана, Казахстан),

PhD, директор Института культуры и духовного развития «Алаш»

 <https://orcid.org/0009-0007-9524-636X>. E-mail: prahacz2002@gmail.com

² Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Национальный конгресс историков (ул. Сатпаева, д. 2, 010008, Астана, Казахстан)

PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития "Алаш"

 <https://orcid.org/0000-0002-7223-2439>. E-mail: kozybayeva.m@mail.ru

*Автор-корреспондент

³ Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(ул. Сатпаева, д. 2, 010008, Астана, Казахстан)

Магистр истории, Научный сотрудник Центра "Средневековое источниковедение"

 <https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>. E-mail: janiko86@mail.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2026

© Жусип С.А., Козыбаева М.М., Тулеубаев Ж.З. 2026

Аннотация. *Введение.* Статья посвящена исследованию участия Правительства Алаш Орда в международных политических процессах периода Гражданской войны и анализу позиции казахского национального движения в отношении Принцевского совещания 1919 года. *Цель и задачи.* В центре внимания находятся дипломатические инициативы лидеров Алаш Орды, направленные на достижение международного признания независимости Алашской Республики в условиях распада Российской империи и формирования новой системы международных отношений после Первой мировой войны. *Материалы и методы.* Исследование основано на широком комплексе источников, включая рассекреченные материалы Специального государственного архива Комитета национальной безопасности Республики Казахстан, документы Архива внешнеполитической истории Министерства иностранных дел Японии, а также публикации казахской и русскоязычной периодической печати начала XX века, прежде всего газет «Қазақ» и «Сарыарқа». *Результаты.* Особое внимание уделено анализу международного контекста созыва Принцевского совещания, инициированного державами Антанты с целью урегулирования политического кризиса в постимперской России. Рассматриваются причины отрицательного отношения Алаш Орды к участию большевиков в международных переговорах, а также позиция казахской политической элиты относительно легитимности существовавших в России правительств. На основе архивных документов исследуются переговоры представителей Алаш Орды с дипломатическими миссиями Японии, США и Чехословакии во Владивостоке в начале 1919 года. Показано, что руководство Алаш Орды стремилось использовать международную ситуацию для получения дипломатической поддержки и включения казахского вопроса в повестку Парижской мирной конференции. *Выводы.* В статье делается вывод о том, что внешнеполитическая деятельность Алаш Орды являлась важной частью национально-государственного строительства и отражала стремление казахской интеллигенции интегрировать будущую Алашскую государственность в систему международных отношений. Исследование также демонстрирует значимость новых архивных источников для переосмысления роли Алаш Орды в международной политике начала XX века и расширения современных представлений о процессах формирования национальных государств на постимперском пространстве Евразии.

Ключевые слова: история; постимперская Россия; Япония; источники; советская власть; новые государства; Гражданская война; советский неокOLONиализм; союзные державы; Правительство Алаш Орда; Мирная конференция; совещание; Принцевы острова; японские архивы.

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта программно-целевого финансирования МНВО РК «Комплексное междисциплинарное исследование интеллектуальной истории XX – первой четверти XXI вв. на основе анализа произведений казахстанских историков и литераторов» (регистрационный номер: BR28713085).

Для цитирования: Жусип С.А., Козыбаева М.М., Тулеубаев Ж.З. Алаш Орда в международных политических процессах: вопрос о конференции на Принцевых островах // Asian Journal "Steppe Panorama". 2026. Т. 13. № 5. С. 1426–1440. (На Каз.). DOI: 10.51943/3135-8055_2026_13_5_1426-1440

Кіріспе

1917 жылғы Қазан (қараша) төңкерісі нәтижесінде Петроградта Уақытша үкіметті құлатып, билікке келген большевиктер партиясы (РСДЖП(б)) 1917 жылғы желтоқсанда

Ресейдің Бірінші дүниежүзілік соғысқа қатысуын тоқтатты. Заңдылығын бірқатар саяси күштер мойындамаған жаңа Кеңес үкіметі бұрынғы Антантадағы одақтастарына «аннексияларсыз және контрибуцияларсыз» бітім жасасуды ұсынды, алайда бұл ұсыныс қабылданбады. Ресейдің соғыстан шыққанына қарамастан, Ресей, Ұлыбритания және Франция құрған, кейіннен АҚШ, Жапония және басқа да одақтас мемлекеттер қосылған Антанта блогы Ресейдің одан әрі әскери немесе саяси қатысуынсыз-ақ жеңіске жетті. Соғыс Германияның 1918 жылғы 11 қарашадағы толық капитуляциясымен ресми түрде аяқталды.

«Алаш Орда» үкіметінің төрағасы Әлихан Бөкейханның пікірінше, Ресейдің соғыстан шығуы 1914 жылғы қыркүйекте Лондонда Ресей, Франция және Ұлыбритания арасында жасалған «жеке бітім жасаспау туралы» келісім бойынша өзіне жүктелген міндеттемелерді өрескел бұзу болды (Қыр баласы, 1917, №251: 2). Ұлыбритания, Франция және Италия басшылары Ресейде билік Германияға ниеттес, Ресейді соғыстан шығару үшін жеке бітім жасауға ұмтылған саяси күштің қолына өтті деп есептеді. Осыған байланысты Антанта елдері Кеңес өкіметін мойындаудан бас тартқан Ресейдегі большевиктерге қарсы күштерге қолдау көрсету туралы шешім қабылдады.

Бірінші дүниежүзілік соғыста жеңіске жеткен бұрынғы одақтас державалардың әскери интервенциясы Париж бейбіт конференциясы мен кейіннен жүзеге аспай қалған Ханзада (Принц) аралдарындағы халықаралық конференция шақырылғанға дейін-ақ басталып, 1922 жылға дейін жалғасты. Ханзада аралдары конференциясының ашылуы жоспарланған уақыттан бір ай бұрын, 1919 жылғы қаңтарда, кейін бұл конференцияға қатысудан бас тартқан Алаш Республикасы – Алаш Орда үкіметі Владивосток қаласында бірнеше шет мемлекеттердің ресми өкілдерімен келіссөздер жүргізді. Сол кезеңде Владивостокта елшіліктер мен консулдықтарды қоса алғанда, көптеген шетелдік дипломатиялық өкілдіктер орналасқан еді.

Алаш Орда үкіметінің Чехословакия, Америка Құрама Штаттары және Жапонияның ресми өкілдерімен жүргізген бұл келіссөздерінің негізгі мақсаты – Алаш Республикасы мен оның ең жақын одақтастары Түркістан мен Башқұртстанның тәуелсіздігін халықаралық деңгейде мойындату, басқа да әлемдік державаларды олардың мемлекеттік егемендігін қолдауға және тануға көндіру, сондай-ақ Алаш өкілдерінің Париж бейбіт конференциясына қатысуын қамтамасыз ету үшін дипломатиялық қолдау алу болды. Жапонияның Азия тарихи құжаттар орталығының (JACAR) материалдары осы келіссөздердің мазмұны мен маңызын айқындайтын маңызды дереккөздердің бірі болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Осы зерттеудің деректік негізін Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Арнайы мемлекеттік архивінде сақталған құпиясыздандырылған сот-тергеу материалдары, сондай-ақ Жапония Сыртқы істер министрлігінің Сыртқы саясат тарихы архивінен жаңадан анықталған дипломатиялық және саяси құжаттар құрайды. Бұл архивтік материалдар XX ғасырдың басындағы қазақ тіліндегі мерзімді басылымдармен, атап айтқанда, «Қазақ» (Орынбор, 1913–1918) және «Сарыарқа» (Алаш қаласы, 1917-1919) газеттерінде жарияланған материалдармен толықтырылды. Аталған басылымдар Ресейдегі Азамат соғысы және Еуразия кеңістігіндегі ауқымды геосаяси өзгерістер кезеңінде Алаш қозғалысының идеологиялық ұстанымдарын, саяси стратегиясын және дипломатиялық ұмтылыстарын айқын көрсетті.

Сонымен қатар, зерттеуде орыс тіліндегі мерзімді баспасөз материалдары мен постимпериялық Ресейдің саяси эволюциясына, бұрынғы Ресей империясының ұлттық аймақтарындағы қозғалыстардың қызметіне, сондай-ақ Ханзада аралдары (Принц аралдары) конференциясының халықаралық қырларына арналған заманауи тарихнамалық еңбектер пайдаланылды. Ерекше назар сол кезеңде әкімшілік институттары, әскери құрылымдары және дипломатиялық мақсат-мүдделері болған өңірлік саяси билік ретінде қызмет атқарған Алаш Орда Ұлттық кеңесі өкілдеріне конференцияға қатысу жөнінде жолданған шақыруға қатысты құжаттарға аударылды.

Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу тарихилық, объективтілік және деректанулық сын қағидаттарына негізделеді. Тарихилық қағидаты Алаш қозғалысының қызметін 1918–1920 жылдардағы нақты саяси және геосаяси жағдайлар аясында қарастыруға мүмкіндік берсе, объективтілік қағидаты әртүрлі саяси ортада қалыптасқан архивтік және мерзімді баспасөз материалдарын өзара салыстыра тексеру арқылы оларды теңгерімді түрде пайымдауды қамтамасыз етті.

Зерттеуде жалпы ғылыми және арнайы тарихи әдістер кешені қолданылды. Тарихи-салыстырмалы әдіс Алаш Орданың саяси стратегиясын постимпериялық кеңістіктегі өзге ұлттық қозғалыстардың ұстанымдарымен салыстырып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға мүмкіндік берді. Тарихи-генетикалық әдіс Азамат соғысы кезеңінде қазақ ұлттық элитасы өкілдері жүзеге асырған дипломатиялық бастамалардың қалыптасуы мен даму үдерісін қайта зерделеуге негіз болды. Хронологиялық әдіс Ханзада аралдары конференциясына байланысты саяси оқиғалардың сабақтастығын және Алаш қайраткерлерінің халықаралық байланыстар орнатуға бағытталған әрекеттерінің реттілігін айқындау үшін пайдаланылды. Сонымен қатар, Ресей империясы ыдырағаннан кейінгі жаһандық өзгерістер жағдайында Алаш зиялыларының саяси легитимділікті қалай негіздегенін және қазақ автономиясы идеясын қалай тұжырымдағанын зерделеу үшін дискурстық талдау әдісі пайдаланылды.

Тарихи, саяси және мәтіндік талдауды ұштастырған пәнаралық тәсіл XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі өңірлік ұлттық қозғалыстар мен халықаралық дипломатиялық үдерістердің өзара ықпалдастығын неғұрлым жан-жақты түсіндіруге мүмкіндік берді.

Талқылау

Соңғы төрт-бес жыл ішінде бұрын құпия сақталған архивтік және тарихи дереккөздердің ғылыми айналымға енгізілуі тәуелсіз Алаш Республикасының мемлекеттік билік органы болған Уақытша Қазақ-Қырғыз Ұлттық Кеңесі – Алаш Орданың қызметіне деген ғылыми қауымдастық пен жұртшылықтың қызығушылығын едәуір арттырды. Кеңестік тарихнама ондаған жылдар бойы Алаш қозғалысының, оның жетекшілерінің және ұлттық мемлекет құруға бағытталған қызметінің саяси мұрасын әдейі бұрмалап, тарихи шындықтың орнына идеологиялық тұрғыдан қалыптастырылған тұжырымдарды орнықтыруға ұмтылғанымен, архивтік құжаттар бүгінгі күні сол оқиғаларды неғұрлым байыпты әрі тарихи шындыққа негізделген тұрғыдан қайта зерделеуге мүмкіндік беретін маңызды деректерді сақтап қалды. Мұндай дереккөздер қатарына посткеңестік мемлекеттердің және шетел архивтерінің құжаттары, таяу уақытқа дейін құпия сақталып келген отандық архив материалдары, сондай-ақ XX ғасырдың басындағы қазақ тіліндегі мерзімді баспасөз материалдары жатады. Соңғылары араб графикасымен жарық көргендіктен, 2023 жылға дейін қазіргі зерттеушілердің басым бөлігі үшін қолжетімсіз болып келді.

Осы тұрғыдан алғанда, салыстырмалы түрде жас әрі әлі де қалыптасу үстіндегі ғылыми бағыт болып саналатын алаштану ұлттық тарихтың тұтас әрі объективті ғылыми бейнесін қалпына келтіру жолында елеулі қиындықтарға тап болып отыр. Бұл мәселе, әсіресе, 1917 жылғы желтоқсанда өткен Екінші Жалпықазақ-қырғыз съезінде құрылған Алаш партиясы мен Алаш Орда үкіметінің, сондай-ақ қазақ ұлттық зиялыларының сол кезеңдегі саяси үдерістер мен ұлттық мемлекет қалыптастыру ісіне қосқан шешуші үлесін ескергенде ерекше өзектілікке ие.

Алаш қозғалысының саяси, әлеуметтік және идеологиялық қырларының көптеген аспектілері ғылыми айналымға тек соңғы жылдары ғана объективті зерттеу нысаны ретінде ене бастағандықтан, осы мәселеге қатысты тарихнама әлі де бытыраңқы әрі біркелкі емес сипатқа ие. Соның салдарынан бірқатар маңызды мәселелер бүгінгі күнге дейін жеткілікті дәрежеде зерттелмей келеді. Соның бірі – постимпериялық Ресей кеңістігіндегі әкімшілік институттары мен қарулы күштері бар нақты саяси билік құрылымдарының бірі ретінде Алаш Орда үкіметі өкілдерінің Ханзада аралдары конференциясына шақырылуы және оған

қатысуының жоспарлануы. Бұл мәселе Қазақстан тарихнамасында бүгінге дейін дербес ғылыми зерттеу нысанына айналған жоқ.

Осыған байланысты аталған мәселені қарастыру барысында негізінен ресейлік және шетелдік зерттеушілердің еңбектеріне сүйенілді. Ресейлік тарихшылардың ішінде К. Хандориннің (Хандорин, 2019), В.Г. Цветковтың (Цветков, 2009), В.П. Потемкиннің (Потемкин, 1954), В.В. Журавлевтің (Журавлев, 2008) және В.И. Шишкиннің (Шишкин, 2002) зерттеулерінің маңызы ерекше. Ал шетелдік зерттеушілер арасында Роберт Уиллеттің (Willett, 2003), Питер Флемингтің (Fleming, 2006), Маргарет Макмилланның (MacMillan, 2003), Чарльз Т. Томсонның (Charles, 1920) және отандық зерттеушілер тақырып аясында Алаш Орда үкіметінің құжаттары мен материалдарын (Алаш ісі, 2022), Ә.Бөкейханның шығармаларының көп томдық еңбектері ғылыми құндылығымен ерекшеленеді (Бөкейхан, 2020).

Соңғы бес жыл ішінде XX ғасырдың басындағы «Қазақ», «Сарыарқа», «Бірлік туы» газеттері сияқты мерзімді басылымдар жинақтарының жарық көруі нәтижесінде көптеген архивтік материалдар мен басқа да маңызды дереккөздер ғылыми айналымға енгізілді. Сонымен қатар, 1917–1919 жылдары Алаш Республикасының үкіметі қызметін атқарған Алаш Орда Халық Кеңесінің қызметіне қатысты құжаттар жинақтары, сондай-ақ 2020–2023 жылдары Мемлекеттік комиссияның жұмысы барысында құпиясыздандырылып жарияланған саяси қуғын-сүргін материалдары зерттеушілерге қолжетімді бола бастады.

Ғылыми айналымға жаңадан енгізілген дереккөздердің ішінде Чехия Республикасы, Словакия және Жапония Сыртқы істер министрлігінің архивінен, сондай-ақ түрлі архивтерден, кітапханалардан, музейлерден және жеке қорлардан табылған тарихи құжаттардың маңызы ерекше. Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің, Ішкі істер министрлігінің, Бас прокуратурасының және Жоғарғы Сотының архивтерінен құпиясыздандырылған материалдар да құнды дереккөздер қатарын толықтырды. Бұған қоса, 1917–1920 жылдары жарық көрген қазақ, грузин және украин мерзімді баспасөз материалдарының ғылыми құндылығы да айрықша. Аталған деректердің жиынтығы Алаш қозғалысының, Алаш партиясының және Алаш мемлекетінің қызмет аясын постимпериялық Ресей кеңістігімен ғана шектелмейтін кең географиялық ауқымда қарастыруға мүмкіндік беріп, бұл тарихи құбылыстың халықаралық маңызын айқындай түседі.

1919 жылы Алаш Орда үкіметінің Чехословакия, Америка Құрама Штаттары, Жапония және Қытай сияқты бірқатар шет мемлекеттердің өкілдерімен жүргізген келіссөздері секілді жаңадан анықталған тарихи деректер Алаш ұлт-азаттық қозғалысының, Алаш партиясының және Алаш Республикасының тарихы әлі де толық зерттелмегенін айқын көрсетеді. Бұл бағыттағы зерттеулерді одан әрі тереңдету үшін посткеңестік мемлекеттердің ғана емес, сонымен қатар Чехия Республикасы, Словакия, Франция, Швейцария, Тайвань, Жапония және Қытай сияқты Еуропа мен Азияның көптеген елдеріндегі архивтерде, кітапханаларда, музейлерде және жеке қорларда ұзақ жылдарға созылатын жүйелі әрі мұқият ғылыми ізденістер жүргізу қажет.

Нәтижелер

Ресей Бірінші дүниежүзілік соғыстан шыққаннан кейін Антанта мемлекеттері Украинадағы, казак аймақтарындағы, Сібірдегі және Алаш Республикасындағы кеңес билігін мойындамаған ұлттық және өңірлік үкіметтермен қарым-қатынасты сақтаудың маңыздылығын түсінді. 1917 жылғы 23 желтоқсанда Ұлыбритания мен Франция арасында жасалған келісімге сәйкес, Антанта елдерінің әрқайсысы постимпериялық Ресейдің белгілі бір өңіріне жауапты болып белгіленді. Ұлыбритания Кавказ бен казак аймақтарына, Франция Бессарабия мен Украинаға жауапты болса, Америка Құрама Штаттары мен Жапонияға Ресейдің Қиыр Шығысы мен Сібір бекітілді. Алаш Орда Кеңесінің ресми басылымы «Сарыарқа» газетінің мәліметіне сәйкес, Уссури өлкесі мен Сібір темір жолы Америка Құрама Штаттарының жауапкершілік аймағына кірсе, Жапонияға Амур өзені алабынан Иркутскіге дейінгі аумақ жүктелген (Сарыарқа, 1918, №36: 3).

Сонымен қатар, Жапония үкіметінің 1920 жылға арналған мемлекеттік бюджетінде Омбы, Иркутск, Благовещенск және Хабаровск қалаларында елшіліктер мен консулдықтар ашуға қаржы қарастырылуы Жапонияның Сібір мен Ресейдің Қиыр Шығысындағы ұзақ мерзімді геосаяси мүдделерін айқын көрсетті (Сарыарқа, 1919, №66: 2). Семей облыстық земство басқармасының бұрынғы төрағасы және Алаш Орданың облыстық кеңесінің мүшесі Райымжан Мәрсековтің 1938 жылғы сәуірде НКВД тергеушілеріне берген жауабына сәйкес, 1919 жылғы мамырда Семей қаласына жапон миссиясының екі өкілі келіп, онда Жапония консуллығын ашу мүмкіндігін зерттеген (ҚР ҰҚК АМА. Қ.9. Т.1. Іс.305. П.196–197).

«Сарыарқа» газетінің мәліметінше, француз генералы Морис Жаненнің Сібірге сапары кезінде оның жанындағы офицерлер Антанта мемлекеттері большевизмді жойып, тәртіп орнату мақсатында Ресейге бір миллионға дейін әскер енгізуді жоспарлап отырғанын мәлімдеген (Сарыарқа, 1919, №65: 2). Алайда, Алаш Орда үкіметінің қолындағы мәліметтер бойынша, 1919 жылдың басында постимпериялық Ресей аумағында орналасқан шетелдік интервенциялық күштердің нақты саны бұдан әлдеқайда аз болған. Мәселен, 1918 жылғы желтоқсанның соңында Одессаға келіп түскен француз экспедициялық корпусы қаланы шамамен 4 500 адамнан тұрған герман оккупациялық гарнизонынан азат етті (Сарыарқа, 1919, №64: 2).

Жапонияның Сыртқы істер министрі Ясуя Учида Жапония парламентінің төменгі палатасында сөйлеген сөзінде Сібірдегі жапон әскерлерінің саны бұрын шамамен 70 мың болғанын, кейін олардың саны 20 мыңға дейін қысқартылғанын мәлімдеді. «Сарыарқа» газетінде Reuters агенттігінің мәліметіне сілтеме жасай отырып, Ресей аумағындағы британдық әскерлердің саны 20 мыңнан аспағаны хабарланған (Сарыарқа, 1919, №71: 2–3). Ресейдің Қиыр Шығысындағы Америка Құрама Штаттарының экспедициялық корпусы генерал-майор Уильям Грейвстің қолбасшылығымен 7 950 әскери қызметшіден тұрды (Willett, 2003: 166-167).

1917 жылғы қыркүйекте Ресейдің Уақытша үкіметі құрған Чехословак корпусы 1918 жылдың жазына қарай шамамен 50 мың сарбаз бен офицерден тұратын Ресейдегі ең жауынгерлік қабілеті жоғары әскери күшке айналды. Әсіресе, 1918 жылғы мамырда Чехословак корпусының көтерілісі және оның кейіннен Алаш Орданың атты әскер бөлімдерімен бірлескен әскери іс-қимылдары Ресейдегі Азамат соғысындағы күштер арақатынасына елеулі өзгеріс енгізді. Соның нәтижесінде Еділ бойында, Сібірде, Алаш Республикасының Ақмола және Семей облыстарында, сондай-ақ Ресейдің Қиыр Шығысында кеңес билігіне қарсы күштердің уақытша үстемдігі орнауына қолайлы жағдай қалыптасты.

1918 жылғы 24 тамызда француз генералы Морис Жанен Ресейдегі Антанта экспедициялық күштерінің қолбасшысы әрі Чехословак корпусының бас қолбасшысы болып тағайындалды. Оның негізгі міндеті Чехословак легионын Ресейден Еуропаға эвакуациялауды ұйымдастыру арқылы Антантадың Батыс майдандағы әскери күштерін күшейту болды.

Бірінші дүниежүзілік соғыс үш ірі империяның және көптеген үкіметтердің күйреуіне әкеліп, ауқымды әлеуметтік-саяси өзгерістерге жол ашты. Австрия-Венгрия, Осман және Герман империялары ыдырады. Шығыс Еуропада Польша өз тәуелсіздігін қалпына келтірсе, Литва, Эстония және Латвия қайтадан егемен мемлекеттер ретінде халықаралық аренаға шықты. Париж бейбіт конференциясы қарсаңында және оның жұмысы барысында Чехословакия мен Югославия сияқты жаңа мемлекеттер де қалыптаса бастады.

Бірінші дүниежүзілік соғыс пен 1917 жылғы Ақпан төңкерісі Романовтар әулеті самодержавиесінің құлауына алып келіп, империялық мемлекеттік жүйенің түбегейлі қайта құрылу үдерісін бастады. Аумақтық шығындар негізінен Польша мен Финляндиямен ғана шектелгенімен, мемлекеттік билік кейіннен Ресей социал-демократиялық жұмысшы партиясының (большевиктер) туы астында жаңа саяси тәртіп орнатқан большевиктердің қолына шоғырланды.

1919 жылғы қаңтарда Бірінші дүниежүзілік соғыста жеңіске жеткен Антанта мемлекеттері жеңілген елдермен бейбіт келісімдер әзірлеп, оларға қол қою мақсатында Париж бейбіт конференциясын шақырды. Конференция өз жұмысын 1920 жылғы қаңтарға дейін

жалғастырды. Соғыстан кейінгі халықаралық тәртіпке қатысты негізгі шешімдерді Ұлыбритания, Франция, Америка Құрама Штаттары және Жапониядан құралған «Үлкен төрттік» қабылдады.

Конференцияның ерекшеліктерінің бірі – бүкілресейлік заңды билікке үміткер негізгі екі қарсылас үкіметтің, яғни большевиктердің Халық Комиссарлары Кеңесі мен Ақ қозғалыспен байланысты большевиктерге қарсы Уақытша Бүкілресейлік Министрлер Кеңесінің ресми түрде шақырылмауы болды. 1918 жылдың соңында Парижде Ресейдің мүдделерін Бейбіт конференцияда «Біртұтас Ресей үкіметінің атынан және оның тапсырмасы бойынша» қорғау мақсатында құрылған «Ресей саяси кеңесі», кейіннен «Ресей саяси делегациясы» болып қайта ұйымдастырылып, «Үлкен төрттікке» Ресей делегациясын Париж конференциясына шақыру туралы бірнеше мәрте өтініш білдірді (Цветков, 2009: 374-375).

Алайда Алаш Орда Кеңесі Ресей саяси кеңесінің төрағасы князь Георгий Львовтың Париж бейбіт конференциясында бүкіл Ресейді таныстыруы туралы ұсынысқа қарсылық білдірді. Алаш қайраткерлері 1918 жылғы қыркүйекте Уфада өткен Мемлекеттік кеңес князь Львовқа Алаш Орда, Башқұртстан, Түркістан, Солтүстік өлке және Сібір сияқты жаңадан құрылған ұлттық және өңірлік үкіметтердің атынан халықаралық қатынастар саласында өкілдік ету құқығын бермегенін атап көрсетті (Сарыарқа, 1919, №69: 1).

Өз кезегінде Алаш Республикасының үкіметі алдағы Париж бейбіт конференциясына қатысу үшін барлық мүмкіндіктерді пайдалануға ұмтылды. 1919 жылғы 17 қаңтарда Алаш Орда үкіметінің Жапония үкіметіне жолдаған ресми үндеуінде – оның жапон тіліне аударылған нұсқасы 2021 жылы Жапония Сыртқы істер министрлігінің архивінен табылды – былай деп көрсетілген: *«Алаш Орданың тәуелсіздігін халықаралық қауымдастық мойындайды деп үміттенеміз және қазақ-қырғыз халқының мүдделерін қорғау үшін Бейбіт конференцияға өз өкілдерімізді жіберуге ниеттіміз»* (JACAR. B03.051221900. URL: 27).

Алаш Орда үкіметінің ресми өкілі, ең алдымен, Түркістан автономиясының бұрынғы премьер-министрі әрі Алаш Орда үкіметінің мүшесі (комиссары) Мұстафа Шоқай болғаны ықтимал. Кейбір ресейлік зерттеушілердің Мұстафа Шоқай мен оның жұбайы Атаман Александр Дутовқа қарсы ұйымдастырылған астыртын әрекеттің сәтсіздікке ұшырауына байланысты Гурьевке, одан кейін Бакуге кеткен деген пікірі жеткілікті түрде негізделмеген.

Біріншіден, Мұстафа Шоқайдың түпкі мақсаты Баку емес, Париж болатын. Алайда ол Франция визасын және Алаш Орда үкіметінің төрағасы Әлихан Бөкейханнан келетін кейінгі нұсқауларды күтіп, Тифлисте біраз уақыт аялдады. Екіншіден, Алаш Орда үкіметінің сыртқы байланыстарға жауапты белсенді мүшесі ретінде Мұстафа Шоқайдың үкімет басшысының нақты тапсырмасы мен нұсқауынсыз елден кетуі екіталай еді (Ganin, 2003: 150–152). Үшіншіден, оның Баку – Тифлис – Ыстанбұл – Париж бағытымен сапарға шығуы Райымжан Мәрсековтің Владивостокқа, ал Ахмет Байтұрсынұлының 1918 жылғы желтоқсанда Мәскеуге аттанған кезеңімен тұспа-тұс келді. Райымжан Мәрсековке Чехословакия, Америка Құрама Штаттары және Жапония өкілдерімен келіссөздер жүргізу тапсырылса, Ахмет Байтұрсынұлына РКФСР Халық Комиссарлары Кеңесінің төрағасы Владимир Ленинмен келіссөздер жүргізу жүктелді. Олардың үшеуіне де ортақ бір стратегиялық міндет – Алаш Республикасының тәуелсіздігін ресми түрде мойындатуға қол жеткізу тапсырылған болатын.

Халықаралық конференция шақыру туралы бастама түпкілікті түрде 1919 жылғы 21 қаңтарда мақұлданды. Сол күні Америка Құрама Штаттарының президенті Вудро Вильсон мен Ұлыбританияның премьер-министрі Дэвид Ллойд Джордж «Үлкен төрттікке» Ресейдегі әртүрлі саяси күштердің, оның ішінде большевиктердің де өкілдерін Парижден тыс жерде, тіпті Еуропа құрлығынан тыс аумақта кездестіруді көздейтін ымыралы ұсыныс енгізді. Осы келіссөздерді өткізу орны ретінде Антанта мемлекеттері Ханзада аралдарын таңдады.

Сонымен бірге «Ресей мәселесі» Ұлыбритания, Франция, Америка Құрама Штаттары және Жапония үкіметтерінің ерекше назарында болды. Алайда Ресей мәселесін реттеуге бағытталған әрекеттер Антанта мемлекеттерінің өзара қайшылықты мүдделері мен бір-біріне деген сенімсіздігі салдарынан үнемі күрделене түсті. Америка Құрама Штаттары ресми түрде тікелей әскери интервенцияға қарсы болғанымен, біріншіден, Жапонияның Азия-Тынық

мұхиты аймағындағы үстемдікке қол жеткізуіне жол бермеу, екіншіден, оның Сібірде дербес саясат жүргізу мүмкіндігін шектеу мақсатында Ресейдің Қиыр Шығысындағы өз экспедициялық корпусын сақтап қалды (Какурин, Вацетис, 2002: 672).

Түптеп келгенде, Ресейдегі өзара қарсы тұрған барлық саяси күштердің өкілдерін келіссөздерге шақыру бастамасының негізгі жақтаушысы Ұлыбританияның премьер-министрі Дэвид Ллойд Джордж болды. 1919 жылғы 16 қаңтарда, яғни Париж бейбіт конференциясының ашылуына екі күн қалғанда, ол Ресей аумағындағы ұлттық және өңірлік «мемлекеттік құрылымдардың» өкілдері Ресейдің атынан қатысушы ретінде қарастырылуы мүмкін болатын шарттарды жариялады. Ллойд Джордждың ұсынысына сәйкес, олар алдымен Антанта мемлекеттері өкілдерінің қатысуымен бейресми түрде өткізілетін алдын ала «әңгімелесуден» өтуге тиіс болды. Бұл рәсімнің әдейі ресми емес жағдайда ұйымдастырылуы көзделді. Ллойд Джордждың пікірінше, егер большевиктер мұндай кездесуге қатысудан бас тартса, бұл кеңес билігіне қарсы күштердің саяси ұстанымын күшейтетін еді. Ал осы алдын ала «әңгімелесу» өткізілмейінше, Ресейдің Париж бейбіт конференциясына қатысуы туралы мәселе тіпті қарастырылмайтын еді (Цветков, 2009: 418).

Бастама кең қолдау тапқанына қарамастан, Алаш Орда үкіметі оны алдын ала зерделегеннен кейін қолдаудан бас тартты. Алаш қайраткерлері Уақытша үкіметтің – Мемлекеттік Думаның IV шақырылымының Уақытша комитеті мен Петроград жұмысшы және солдат депутаттары кеңесі Атқару комитеті құрған үкіметтің – құлатылуы нәтижесінде Ресейде 1917 жылғы 25 қазан мен 1918 жылғы 23 қыркүйек аралығында заңды орталық мемлекеттік билік болмаған деп есептеді.

Олардың пікірінше, тек 1918 жылғы 23 қыркүйекте Уфада шақырылған Мемлекеттік кеңес қана большевиктерге қарсы саяси күштердің ымыраға келуі нәтижесінде бүкілресейлік мемлекеттік биліктің белгілі бір дәрежеде қайта қалпына келуіне мүмкіндік жасап, соның қорытындысында Ресей мемлекетінің жоғарғы атқарушы органы ретінде Бүкілресейлік Министрлер Кеңесін құрды. Бұл үкімет өзін 1917 жылғы 25 қазандағы (7 қарашадағы) большевиктер төңкерісі салдарынан қызметі үзілген Львов–Керенский Уақытша үкіметінің заңды жалғасы ретінде қарастырды (Журавлев, 2008: 360).

Алайда Уфа директориясы нақты саяси билікке ие бола алмады және екі айға жетер-жетпес уақыттан кейін, 1918 жылғы 18 қарашада Омбыда өз Министрлер Кеңесі ұйымдастырған әскери төңкеріс нәтижесінде биліктен шеттетілді. Сол күні Министрлер Кеңесі жоғарғы мемлекеттік билікті вице-адмирал Александр Колчакқа тапсырып, оған «Жоғарғы билеуші» атағын берді және бір мезгілде толық адмирал әскери шеніне көтерді (Правительственный вестник, 1918: 1).

Сонымен бірге Алаш Орда үкіметі Колчактың билігін «патшалық билікті қалпына келтіруге алып баратын өтпелі кезең» ретінде бағалады. Осыған байланысты 1919 жылғы қаңтарда Чехословакия, Америка Құрама Штаттары және Жапония өкілдерімен жүргізілген келіссөздер барысында Алаш қайраткерлері оларды Колчак үкіметіне қолдау көрсетпеуге шақырды (ҚР ҰҚК АМА. Қ.9. Т.1. Іс.305. П.193–194).

Алаш Орда Кеңесінің мұндай ұстанымы, ең алдымен, Колчактан айырмашылығы Уфа директориясының құрамына 1917 жылғы 12–14 қарашада Ресейде өткен шынайы демократиялық сайлау нәтижесінде сайланған Бүкілресейлік Құрылтай жиналысының депутаттары енгендігіне негізделді. 1918 жылғы 1–23 қыркүйек аралығында Уфада өткен Мемлекеттік кеңес жұмысына ұлттық және өңірлік үкіметтердің басшылары мен мүшелерінің ішінен тек Бүкілресейлік Құрылтай жиналысының депутаттары ғана қатысуға жіберілді. Адмирал Александр Колчак Құрылтай жиналысының депутаты болған жоқ, ал Министрлер Кеңесінің жоғарғы мемлекеттік билікті контр-адмиралға беруіне, тіпті «Жоғарғы билеуші» сияқты жаңа жоғарғы мемлекеттік лауазымды белгілеуіне заңды өкілеттігі болмады. Сондықтан Алаш Орда көзқарасы бойынша Колчактың саяси мәртебесінің де, оның Уақытша Бүкілресейлік үкіметінің де заңдылығы жоқ екені күмән туғызбайтын мәселе еді.

Сонымен қатар, Колчак үкіметі бұрынғы Уақытша Сібір үкіметінің іс жүзіндегі жалғасы болды. Алаш Орда Кеңесінің мақаласында атап көрсетілгендей, «қазіргі кезде өзін Ресей

үкіметі деп жариялаған бірде-бір үкіметтің Ресейдің атынан өкілдік етуге заңды құқығы да, өкілеттігі де жоқ» (Сарыарқа, 1919, №69: 1).

Алайда Париж бейбіт конференциясының барысында, 1919 жылғы 22 қаңтарда, Америка Құрама Штаттарының президенті Вудро Вильсон Дэвид Ллойд Джордждың бастапқы тұжырымдамасынан түбегейлі өзгеше ұсыныс жасады. Вильсонның баяндамасы толығымен «Ресей мәселесіне» арналды. Оның сөйлеген сөзінің негізінде конференцияға қатысушылар сол күні Ресейдегі қақтығысқа қатысушы тараптарға арналған ресми үндеу қабылдады (Thomson, 1920).

Аталған үндеуде Антанта мемлекеттері сол кезеңде Сібірде немесе Еуропалық Ресейдің кез келген бөлігінде саяси билікті жүзеге асырған немесе оны жүзеге асыруға ұмтылған барлық ұйымдасқан саяси құрылымдарды, яғни Алаш Республикасы бастаған ұлттық және өңірлік мемлекеттік құрылымдарды, әрқайсысынан үш адамнан аспайтын өкілдерін Мәрмәр теңізіндегі Ханзада аралдарына келіссөздерге жіберуге шақырды.

Алайда конференцияға қатысудың басты шарты – келіссөздер басталғанға дейін шақырылған тараптар мен олардың қарулы күштері арасында бітімнің орнатылуы еді. Барлық әскери іс-қимылдар тоқтатылуға тиіс болды, ал бұл мемлекеттік құрылымдардың автономиясы, яғни іс жүзінде олардың мемлекеттілігі, Вудро Вильсонның «Он төрт тармақ» қағидаттарына сәйкес келуге тиіс деп қарастырылды. Үндеуде сондай-ақ шақырылған өкілдерге Ресей халқының барлық топтарының ұстанымдары мен мақсат-мүдделерін анықтау және мүмкіндігінше өзара түсіністік пен келісімге қол жеткізу үшін Антанта мемлекеттерінің өкілдерімен «барынша еркін әрі ашық пікір алмасуға» қатысу ұсынылатыны атап көрсетілді. Мұндай келісім Ресейдің өз ұлттық мақсаттарын жүзеге асыруына, сондай-ақ оның көпұлтты халықтары мен әлем мемлекеттері арасында ынтымақтастық қатынастарын орнықтыруына мүмкіндік береді деп есептелді.

Шақырылған делегациялар 1919 жылғы 15 ақпанға дейін Мәрмәр теңізіндегі Ханзада аралдарына келуге тиіс болды. Антанта мемлекеттері өздері ұсынған шарттарды большевиктер қабылдамайды және осыған байланысты конференцияға қатысудан бас тартады деп болжады (Галин, 2004: 537).

Алайда іс жүзінде керісінше жағдай қалыптасты. Конференцияға шақырылған тараптардың ішінде оған қатысуға бірден келісім берген жалғыз саяси күш большевиктік билік болды. Дегенмен, 1919 жылғы 4 ақпанда РКФСР Сыртқы істер халық комиссары Георгий Чичерин жолдаған нотада кеңес тарапы коалициялық үкімет құруға дайын екенін емес, тек шетел мемлекеттеріне белгілі бір жеңілдіктер жасау арқылы Азамат соғысын бейбіт жолмен аяқтауға әзір екенін мәлімдеді. Чичерин Ресейдегі қақтығысты азамат соғысы ретінде сипаттаса, Алаш Орданың көзқарасы бойынша бұл Украина, Алаш және Кавказ халықтары сияқты қайта қалыптасып келе жатқан ұлттық мемлекеттерге қарсы большевиктер жүргізген неоколониялық соғыс болатын. Сонымен қатар, кеңестік нотада ішкі саяси қарсыластарына қандай да бір ымыра жасау мәселесі мүлде қозғалған жоқ. Керісінше, онда Ресейде социализм құру үдерісіне ешнәрсе кедергі келтірмеуге тиіс екені ерекше атап көрсетілді. Осылайша, Вудро Вильсон ұсынған, конференция жұмысы басталғанға дейін барлық әскери іс-қимылдарды тоқтату жөніндегі негізгі талап кеңес тарапының жауабында мүлдем ескерілмеді (Цветков, 2009: 417).

Керісінше, большевиктерге жолданған шақыру кеңес билігіне қарсы барлық үкіметтердің аса өткір наразылығын туғызды. Алаш Орда Кеңесінің ресми басылымы «Сарыарқа» газетінің хабарлауынша, Ресей саяси кеңесінің төрағасы князь Георгий Львов: «Ресей патриоттары Отанға опасыздық жасап, Брест бітіміне жеке қол қойғандармен келіссөз үстеліне бірге отыра алмайды», – деп мәлімдеген (Сарыарқа, 1919, №69: 1).

Адмирал Колчак үкіметінің большевиктерге жолданған шақыруға қатысты ұстанымы бұдан да қатаң болды. 1919 жылғы 2 ақпанда Парижге конференцияға қатысу туралы ұсынысқа жауап ретінде жолданған жеделхатында Колчак үкіметі «кез келген бастаманы қолдауға дайын екенін...» мәлімдеді.

Алайда Алаш Орданың көзқарасы бойынша мұндай «дайындық» туралы мәлімдемелерге сенуге негіз болған жоқ. Себебі Колчак үкіметі Уфа директорыясының 1918 жылғы 22 қазандағы (4 қарашадағы) ұлттық және өңірлік саяси билік органдарының барлығын іс жүзінде таратқан қаулысын әлі де заңды деп таныды. Аталған қаулымен Алаш Орда Кеңесі таратылып, оның орнына Алашты басқару жөніндегі Бас комиссар лауазымы енгізілген болатын.

Аталған тәртіпке сәйкес, Бас комиссарға қазақ халқының мәдени, әлеуметтік және экономикалық қажеттіліктеріне қатысты мәселелерді қадағалау жүктелді. Ал Алаш Орданың әкімшілік басқару құрылымдары кейінгі заңнамалық шешімдер қабылданғанға дейін уақытша сақталып, Уақытша Бүкілресейлік үкіметтің орталық мекемелерінің қарауына берілді (Алаш Орда, 1992: 134–135).

Осы қаулыға сәйкес Бас комиссар қызметіне Алаш Орда үкіметі төрағасының міндетін атқарушы Әлихан Бөкейхан тағайындалды. Соған қарамастан, ол Алаш Орданың мемлекеттік мекемелерін таратқан жоқ, керісінше Кеңестің қызметіне жасырын түрде басшылық етуді жалғастырды. Соның нәтижесінде Алаш Орда үкіметі іс жүзінде астыртын саяси қызметке көшті.

Сонымен қатар, Алаш Орда адмирал Колчактың 1919 жылғы қаңтарда қабылдаған №104 жарлығына да айқын күмәнмен әрі мысқылмен қарады. Бұл жарлықта Колчак Ресей халықтарының мемлекеттілігін мойындауға, олармен одақтар құруға және большевизмге қарсы бірлесіп күресуге дайын екенін жариялаған болатын. Алайда Алаш Орданың пікірінше, Колчак үкіметі мұндай жарлықты Антанта мемлекеттері Ресейдегі әртүрлі саяси күштерді Ханзада аралдары конференциясына шақырғаннан кейін ғана қабылдады (Сарыарқа, 1919, №69: 1).

Большевиктердің конференцияға шақырылуына қатысты Колчак үкіметі өз мәлімдемесінде «өркениет жауларына, ішкі және халықаралық құқықтық тәртіптің орнауына кедергі келтіріп отырған күштерге қарсы басталған күресті соңына дейін жалғастыратынын» жариялады. Сонымен қатар, оның пікірінше, Ханзада аралдары конференциясының бірден-бір қолайлы мақсаты «большевизмді халықаралық соттың қарауына беру» болуы тиіс еді (Цветков, 2009: 414).

Ал Одесса қаласында Антанта мемлекеттерінің ұсынысы туралы хабар 1919 жылғы 26 қаңтарда белгілі болғаннан кейін конференцияға өкіл жіберуге тиіс «топтар мен партиялардың» тізімін, сондай-ақ олардың делегацияларының құрамын әзірлеу жұмыстары басталды. 3 ақпанда Одессаға тағы бір радиограмма келіп түсті. Онда конференцияға қандай партиялар мен саяси топтардың қатысуы көзделгені егжей-тегжейлі түсіндірілді.

Сонымен қатар, 1919 жылғы 26 ақпанда Ресей саяси кеңесі ресми түсіндірме жариялап, конференцияға шақырудың саяси партиялар мен идеологиялық топтарға емес, әкімшілік институттары мен қарулы күштері бар нақты мемлекеттік билік органдарына бағытталғанын нақтылады. Соған қарамастан, бұл тізімдерде Алаш Орда үкіметі де, 1917 жылғы шілдеде өткен Бірінші Жалпықазақ съезінің шешімімен құрыла бастаған оның ұлттық әскері де көрсетілмеді.

Ал «Орталық Ресей үкіметі», яғни большевиктер үкіметі конференцияға өзге тараптармен тең дәрежеде шақырылғаны белгілі болған кезде, алғашқы үміт көңілсіздікке ұласты. Париждегі Ресей саяси кеңесінің мүшелері Президент Вудро Вильсонның ұсынысына бұдан да қатаң көзқарас білдірді. «Сібірдің, Архангельскінің және Оңтүстік Ресейдің Біріккен үкіметтері» атынан Сергей Сазонов, Николай Чайковский және Василий Маклаков қол қойған 1919 жылғы 16 ақпандағы мәлімдемеде былай делінген: *«...Біз ең алдымен большевиктердің қантөгіске негізделген озбыр билігін тоқтатуды қалаймыз және ұлттық жаңғыру ісіне көрсетілуге дайын көмегі үшін Бейбіт конференцияға ризашылығымызды білдіреміз... Алайда бұл мәселелерді ешбір жағдайда большевиктердің қатысуымен талқылауға болмайды, өйткені олар ортақ жаумен келіссөздер жүргізу арқылы Ресей мен оның одақтастарының мүдделеріне опасыздық жасады; өркениетті мемлекеттердің демократиялық қағидаттарын аяққа таптап, ел ішінде анархия орнатты және өз билігін тек террор арқылы ғана сақтап отыр...»* (Tsvetkov, 2009: 415–416).

Қорытынды

Түптеп келгенде, Антанта мемлекеттерінің Ханзада аралдары конференциясын шақыру жөніндегі бастамасы жүзеге аспады. Кеңес билігіне қарсы әрекет еткен үкіметтердің ешқайсысы бұл бастаманы қолдаған жоқ. Керісінше, олардың барлығы, соның ішінде Алаш Орда үкіметі де, ұсынылған конференция мен оның негізіне алынған қағидаттарға қатысты ортақ теріс ұстаным танытты.

Соған қарамастан, конференцияның сәтсіз аяқталуы Алаш Орданың Париж бейбіт конференциясына шақырылу және өз мемлекеттілігі мен тәуелсіздігін халықаралық деңгейде мойындату жөніндегі үмітінен бас тартуына себеп болған жоқ. Алаш Орда Кеңесі Бірінші дүниежүзілік соғыста жеңіске жеткен державалардың тікелей қолдауымен Чехословакия, Польша және Финляндия сияқты жаңадан құрылған еуропалық мемлекеттердің халықаралық танылу мен мемлекеттік егемендікке қол жеткізу тәжірибесін мұқият зерделеп, осыған ұқсас дипломатиялық жолды ұстануға ұмтылды.

Осы мақсатта 1918 жылғы желтоқсанда, Париж бейбіт конференциясы қарсаңында, Әлихан Бөкейханның тапсырмасымен Алаш Орданың Семей облыстық кеңесінің мүшесі әрі Семей облыстық земство басқармасының төрағасы Райымжан Мәрсеков қозғалыстың дипломатиялық және саяси қызметіне байланысты Владивосток қаласына жіберілді.

Оның негізгі міндеті бірнеше шет мемлекеттердің ресми өкілдерімен келіссөздер жүргізу болды. 1919 жылғы қаңтардың басында Райымжан Мәрсеков Владивосток қаласында Чехословакия үкіметінің Қиыр Шығыстағы уәкілетті өкілімен, Америка Құрама Штаттарының Жапониядағы елшісімен және Жапонияның Ресейдегі вице-консулымен кездесулер өткізді.

Алаш Орда үкіметінің атынан жүргізген барлық келіссөздерінде Райымжан Мәрсеков «Алаш Республикасы мен оның одақтастарының тәуелсіздігін мойындауды табанды түрде талап етіп, өзге мемлекеттерді оларды қолдауға шақырды».

Алаш Орда Кеңесінің 1919 жылғы 17 қаңтарда Жапония үкіметіне жолдаған үндеуінде Алаш Орда үкіметінің белсенді мүшесі Мұстафа Шоқайдың үкіметтің уәкілетті өкілі ретінде Париж бейбіт конференциясына жіберілгені көрсетілген. Алайда постимпериялық Ресейдегі саяси және әскери жағдайға байланысты ол Парижге Бейбіт конференция өз жұмысын аяқтағаннан кейін бір жарым жылдан соң ғана жете алды.

Sources

JACAR — Japan Center for Asian Historical Records

KR CNS SA — Special Archive of the Committee for National Security of the Republic of Kazakhstan

Дереккөздер

JACAR — Жапонияның Азия тарихи құжаттар орталығы (Japan Center for Asian Historical Records).

ҚР ҰҚК АМА — Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Арнайы мемлекеттік архиві.

References

Alash isi, 2022 — Alash isi. 1920–1930 jj. OGPU jurgizgen jasandy tergeu isinin qujattary men materialdary; [The Alash Case. 1920–1930s. Documents and materials from the fabricated investigation conducted by the OGPU] [qurastyrushy: M. K. Qoigeldiev, Z. B. Myrzataeva, R. M. Mirzakulova; foreword M. Koigeldiyev]. Almaty, 2022. 12 t. 1 tom. 983 p. (In Kaz, In Russ).

Alash Orda, 1992 — Alash Orda: Sbornik dokumentov [Alash-Orda: Collection of documents] / Sostav. N. Martynenko. Almaty: Maloe izdat. «Aiqa», 1992. 192 p. (In Russ.).

Bokeikhan, 2020 — Bokeikhan A. Shygarmalary [Works] A. Bokeikhan; [red. alqasy: E. Sydygov, M. Qul-Mammed; qurast., bas red. S. H. Zhussip (Aqquly)]. Nur-Sultan: Alaşorda, 2020. 15 t. 1-tom. 604 p. In Kaz, In Russ).

Charles, 1920 — Charles T. Thomson. The Peace conference day by day; a presidential pilgrimage leading to the discovery of Europe. - New York, Brentano's Publishers, 1920.

Fleming, 2006 — Fleming P. Sud'ba admiral Kolchaka. 1917-1920 [The Fate of Admiral Kolchak, 1917–1920] / Per. s angl. L.A. Igorevskogo. M.: ZAO «Centropoligraf», 2006. 252 p. (In Russ.).

Galin, 2004 — Galin V.V. Intervencia i grazhdanskaia voina [Intervention and Civil War] /Seria: Tendencii. M: Algoritm, 2004. 537 p. (In Russ.).

Ganin, 2003 — Ganin A.V. Popytka sverzhenia atamana A.I. Dutova v Orenburge v dekabre 1918 g. [The Attempt to Overthrow Ataman A.I. Dutov in Orenburg in December 1918] // Istoria Beloi Sibiri: Materialy 5-I mezhdunarodnoi nauchnoi konferencii 4-5 fevralia 2003 g. Kemerovo. Kemerovo: Kuzbassvuzizdat, 2003. Pp. 151-154. (In Russ.).

- Kakurin, 2002 — *Kakurin N.E., Vatsetis I.I.* Grazhdanskaia voina. 1918-1921 [The Civil War, 1918–1921] / Pod red. A.S. Bubnova i dr. SPg.: Poligon, 2002. 672 p. (In Russ.).
- Khandorin, 2019 — *Khandorin V.G.* Mify i fakty o Verhovnom pravitele Rossii [Myths and Facts about the Supreme Ruler of Russia]. M.: Obshestvo razvitiia russkogo istoricheskogo prosveschenia «Dvuhglavyi orel», 2019. 200 p. (In Russ.).
- MacMillan, 2003 — *MacMillan M.* Paris 1919: Six Months That Changed the World. / Foreword by R. Holbrooke. 1st US ed. Random House, 2003. 624 p.
- Potemkin, 1945 — *Potemkin V. P.* Istoria diplomatii. Tom 3: Diplomatiia v period podgotovki Vtoroi mirovoi voyny (1919-1939 гг.) [History of Diplomacy. Volume 3: Diplomacy during the Preparation for the Second World War (1919–1939)]. OGIZ, Gosizdatel'stvo politicheskoi literatury. M. 1945. 884 p. (In Russ.).
- Pravitel'stvennyi vestnik, 1918 — Chast' official'naia [Official Section] // *Pravitel'stvennyi vestnik: gazeta*. 1918. Vol.1, 19 noiabria. P. 1. (In Russ.).
- Qyr balasy, 1917 — Qyr balasy. Zhalpy Sibir siezi [All-Siberian Congress]. Orynbor: «Qazaq», 1917. No. 251, 12 november. (in Kaz.).
- Saryarqa, 1918 — Saryarqa [Saryarqa], 1918. Vol. 36, 27 march. (in Kaz.).
- Saryarqa, 1919a — Saryarqa [Saryarqa], 1919. Vol. 64, 02 january. (in Kaz.).
- Saryarqa, 1919b — Saryarqa [Saryarqa], 1919. Vol. 65, 14 january. (in Kaz.).
- Saryarqa, 1919c — Saryarqa [Saryarqa], 1919. Vol. 66, 20 january. (in Kaz.).
- Saryarqa, 1919d — Saryarqa [Saryarqa], 1919. Vol. 69, 08 february. (in Kaz.).
- Saryarqa, 1919e — Saryarqa [Saryarqa], 1919. Vol. 71, 26 february. (in Kaz.).
- Shishkin, 2002 — *Shishkin V.I.* K istorii gosudarstvennogo perevorota v Omske (18-19 noyabria 1918 g.) [On the Omsk Coup of 18–19 November 1918]. // *Vestnik NGU. Ser. Istoria, filologia*. Novosibirsk, 2002. T.1. Vyp. 3. Pp. 88-97. (In Russ.).
- Tsvetkov, 2009 — *Tsvetkov V. Zh.* Beloe delo v Rossii. 1919 г. (formirovanie i evoluyutsia politicheskikh struktur Belogo dvizhenia v Russia [The White Cause in Russia, 1919: The Formation and Evolution of the Political Structures of the White Movement in Russia]. M.: Posv, 2009. 636 p. (In Russ.).
- Willet, 2003 — Willett, Robert L. Russian sideshow: America's undeclared war, 1918-1920. 1st ed. Washington, D.C.: Brassey's, 2003 (1926). 327 p.
- Zhuravlyev, 2008 — *Zhuravlyev V.V.* Prisvoiv takovomu litsu naimenovanie verhovnogo pravitel'ia: K voprosu o titule, priniatom admiralom A.V. Kolchakom 18 noiabre g. [Conferring Upon Such a Person the Title of Supreme Ruler]: On the Title Assumed by Admiral A. V. Kolchak on 18 November 1918]. // *Antropologicheskii forum*. 2008. Vyp. №8. Pp. 353-386. (In Russ.).
- Zhussip et al., 2025 — *Zhussip S.A., Nurpeisov E.K., Maslov Kh.B.* Alash Orda's sovereign foreign policy: negotiations with the Czechoslovak Delegation (1918-1920) // *Otan tarihy*. 2025. Vol. 28. № 4. Pp. 1091–1106. DOI: https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_4_1091-1106

Әдебиеттер

- Charles, 1920 — *Charles T. Thomson.* The Peace conference day by day; a presidential pilgrimage leading to the discovery of Europe. New York, Brentano's Publishers, 1920.
- MacMillan, 2003 — *MacMillan M.* Paris 1919: Six Months That Changed the World: [англ.] / foreword by R. Holbrooke. 1st US ed. Random House, 2003. 624 p.
- Willet, 2003 — Willett, Robert L. Russian sideshow: America's undeclared war, 1918-1920. 1st ed. Washington, D.C.: Brassey's, 2003 (1926). 327 p.
- Zhussip et al., 2025 — *Zhussip S.A., Nurpeisov E.K., Maslov Kh.B.* Alash Orda's sovereign foreign policy: negotiations with the Czechoslovak Delegation (1918-1920) // *Otan tarihy*. 2025. Vol. 28. № 4. Pp. 1091-1106. DOI: https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_4_1091-1106
- Алаш ісі, 2022 — Алаш ісі. 1920-1930 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу ісінің құжаттары мен материалдары; [құрастырушы: М. Қ. Қойгелдиев, З. Б. Мырзатаева, Р.М. Мирзакулова]. Алматы, 2022. В 12 т. 1-том. 983 б.
- Алаш-Орда, 1992 — Алаш-Орда: Сборник документов / Состав. Н. Мартыненко. Алматы: «Мало издательство «Айқап», 1992. 192 с.
- Бөкейхан, 2020 — *Бөкейхан Ә.* Шығармалары / Ә. Бөкейхан; [ред. алқасы: Е. Сыдықов, М. Құл-Мұхаммед; құраст., бас ред. С.Х. Жүсіп (Аққұлы)]. Нұр-Сұлтан: Алашорда, 2020. 15 т. 1-том. 604 б.
- Галин, 2004 — *Галин В.В.* Интервенция и гражданская война. (Серия: Тенденции). М.: Алгоритм, 2004. 537 с.
- Ганин, 2003 — *Ганин А.В.* Попытка свержения атамана А.И. Дутова в Оренбурге в декабре 1918 г. // История белой Сибири: Материалы 5-й международной научной конференции 4–5 февраля 2003 г. Кемерово. Кемерово: Кузбассвуиздат, 2003. С. 151–154.
- Журавлев, 2008 — *Журавлев В.В.* Присвоив таковому лицу наименование верховного правителя: К вопросу о титуле, принятом адмиралом А. В. Колчаком 18 ноября 1918 г. // *Антропологический форум*. 2008. Вып. №8. С. 353–386.
- Какурин, 2002 — *Какурин Н. Е., Вацетис И.И.* Гражданская война. 1918–1921 / Под ред. А. С. Бубнова и др. СПб.: Полигон, 2002. 672 с.

Потёмкин, 1945 — *Потёмкин В.П.* История дипломатии. Том 3: Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919–1939 гг.). ОГИЗ, Госиздательство политической литературы. М. 1945. 884 с.

Правительственный вестник, 1918 — Часть официальная // Правительственный вестник: газета. - 1918. №1, 19 ноябрь.

Сарыарка, 1918 — Сарыарка, 1918. №36, 27 март.

Сарыарка, 1919a — Сарыарка, 1919. №64, 02 январь.

Сарыарка, 1919b — Сарыарка, 1919. №65, 14 январь.

Сарыарка, 1919c — Сарыарка, 1919. №66, 20 январь.

Сарыарка, 1919d — Сарыарка, 1919. №69, 08 февраль.

Сарыарка, 1919e — Сарыарка, 1919. № 71, 26 февраль.

Флеминг, 2006 — *Флеминг П.* Судьба адмирала Колчака. 1917-1920 / Пер. с англ. Л. А. Игоревского. М.: ЗАО «Центрполиграф», 2006. 252 с.

Хандорин, 2019 — *Хандорин В.Г.* Мифы и факты о Верховном правителе России. М.: Общество развития русского исторического просвещения «Двуглавый орёл». Издат. М. Б. Смолина (ФИВ), 2019. 200 с.

Цветков, 2009 — *Цветков В.Ж.* Белое дело в России. 1919 г. (формирование и эволюция политических структур Белого движения в России). М.: Посев, 2009. 636 с.

Шишкин, 2002 — *Шишкин В.И.* К истории государственного переворота в Омске (18–19 ноября 1918 г.) // Вестник НГУ. Сер. История, филология. Новосибирск, 2002. Т. 1. Вып. 3.

Қыр баласы, 1917 — Қыр баласы. Жалпы Сібір сиезі. Орынбор: Қазак. 1917. № 251, 12 қараша.